

skördefältet, och de rituella handlingar, som en gång utförts på åkern, flyttade med halmen in i hemmet och blefvo till lekar och upptåg, hvilka, ehuru från sitt ursprung starkt urartade, dock stundom ännu i vår tid skänka i åtskilliga hänseenden synnerligen viktiga upplysningar och intressanta indicier.

N. E. H.

Klotformig sten använd för älfkult.

I början af 1890-talet förskaffade jag Nordiska Museet från Simtuna härad i Uppland några offerstenar, s. k. älfkvarnar, hvilka då ännu voro föremål för rituell behandling. Bland dessa var äfven

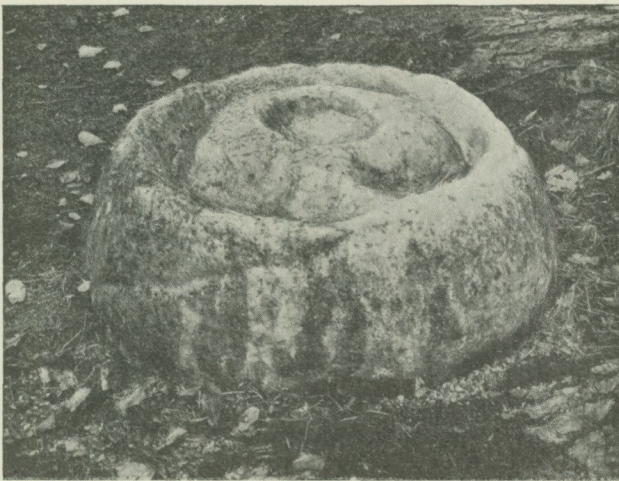

Fig. 1. Sten från Härsta by i Norrby sn, Uppland. Nord. M. 62,987.

den »klotformiga sten» af hvit, eller nogare sagdt gråhvit, marmorliknande stenart, som här återgifves, fig. 1. Stenen, som af mig efter anvisning anträffades å Härsta bys egor i Norrby socken, är uppenbarligen i sin helhet tilldanad af människohand och tillhör den kategori kultstenar, som i Sverige vanligen kallas »klotformiga stenar» eller »stenklot», i Norge »hellige hvide stene». Den är något

tillplattad och har en diameter af vid pass en half meter, en höjd af 36 centimeter. Egentlig ornering saknas, men på ofvansidan finnes en bred, cirkelformig ränna omkring en central groplik fördjupning af 15 centimeters tvärmått. Den cirkelböjda rännan är genom senare afskafningar rätt mycket deformerad.

Stenen kallades allmänt älfkvarnen och var föremål för samma behandling som de med gropar försedda stenar med denna benämning, hvilka förekommo i orten. Den smordes således i den ringformiga fåran med osaltadt smör eller annat fett, och mässingsknappnålar eller småslantar nedlades i midtgropen såsom offer. De ofvan omnämnda skafningarna i rännan hafva företagits för att erhålla pulfver af stenen till medikament, väl företrädesvis mot barnsjukdom, »ältan», hvilken allmänt anses härleda sig däraf att älfvorna hemsöka barnet och suga dess krafter.

Om stenen visste man förmäla, att den ännu inpå 1860-talet legat på Gustaf Larssons gård i den nära belägna Ölsta by, men att den vid det där under 1860-talet försiggångna egoskiftet af landtmäterieleverna, hvilka sålunda ville demonstrera mot vidskepelsen, nedvältats i den nedanför byn flytande, i Sagån utfallande bäcken. Morgonen efter detta attentat befanns emellertid stenen åter uppe på stranden, utan att någon kunde förklara huru därmed tillgätt. Icke heller kunde någon uppgift inhämtas om, huru stenen sedan kommit till den plats, där den af mig anträffades. Denna plats kallas Kappelbacken, hvilket namn förklarades för mig härleda sig däraf, att under katolska tiden där ett kapell varit uppfördt. Det förtjänar kanske nämnas, att den del af Norrby socken, där byarna Ölsta och Härsta äro belägna, af fornfynd att döma, utgör ett af de tidigast bebyggda områdena inom orten (där äro jämförelsevis många stenredskap anträffade), och att en obestämd sägen fanns, att bronsföremål och järnvapen någon gång i förra hälften af 1800-talet påträffats i en invid Kappelbacken belägen åker. Möjligen har därför i närheten af den katolska gudstjänstplatsen en järnåldersgrafplats varit belägen, och då dylika klotformiga stenar synas ursprungligen hafva legat på toppen af grafhögar, torde detta äfven en gång hafva varit förhållandet med den här ifrågavarande »hvita stenen».

Å den nämnda Kappelbacken fanns den emellertid, när jag hösten 1890 ombesörjde dess forslande till Nordiska Museet, vårdslöst nedvräkt i en håla under ett väldigt flyttblock — ett dåd af ortens drängar. Äfven här var den dock fortfarande föremål för vidskeplig behandling, och ännu, när jag hämtade den, var den klabbig och mörkfärgad i fördjupningarna af något fett ämne, och ett par knapp-nålar lågo i midtgropen. För den historiska dokumenteringens skull må ock nämnas, att det lyckades mig få reda på en af de prästinnor, som sist innehåft kultutöfningen vid denna sten — en på 1830-talet född kvinna, bosatt i den nära liggande Skälby by i Sala socken. Hon hade i ifrågavarande värdighet efterträtt sin mor.

Anledningen till att jag här afbildar och med några uppgifter beledsagar bilden af denna sten är, att den påtagligen är den enda i sitt slag, om hvilken någon därmed förbunden kult konstaterats. Huruvida denna ursprungligen tillhört stenen eller till denna i någon senare tid öfverflyttats från den å gropstenar (älfkvarnar) utöfvade älfkult, som in

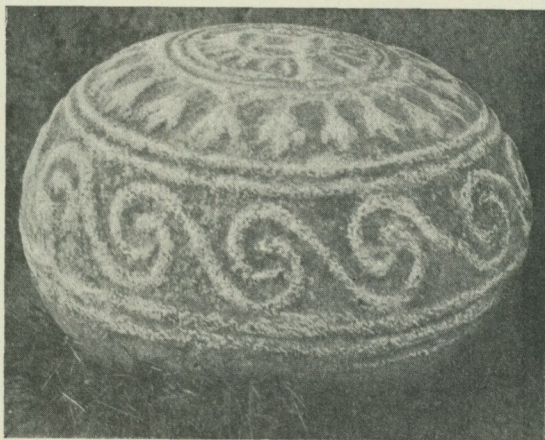

Fig. 2. Sten på Inglinge hög, Ingelstad, Ö. Torsås sn, Småland.

i senaste tid lifskraftigt fortlefvat i här ifrågavarande landsort, vill jag lämna osagdt. Emellertid må icke förbises, att den döds-kult å griftstenar, som sannolikt varit ursprunget för kulten vid de s. k. älfkvarnarna, mycket väl kunnat allt ifrån början förbindas äfven med de klotformiga stenarna på grafhögarna. I England lär man ännu in i senaste tid på allhelgonadag hafva begjutit grafstenar med mjölk.¹

¹ M. P. Nilsson: Årets folkliga fester 1915, s. 169.

Till jämförelse med den omtalade »älfkvarnen» från Norrby socken lämnas här äfven en fotografisk bild af den ryktbara klotstenen på Inglingehögen vid Ingelstad i Östra Torsås socken i Småland, hvilken väl är den prydligaste representanten för denna art kultstenar i vårt land, fig. 2. De svenska landskap, ifrån hvilka dylika heliga stenar äro kända, äro Uppland, Södermanland, Västmanland, Närke och Gotland, samt Småland (Inglingestenen). Äfven förekomma de i Norge inom kustområdena alltifrån Stavangers amt upp till Nordlands amt. De hafva behandlats af O. Hermelin i »Stenkloten på ättehögar» i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, B. 2 (1874) s. 165 ff., hvilken afhandling emellertid lider af åtskilliga både brister och felaktigheter så i bild som text, samt af Th. Petersen i »Nogle bemerkninger om de saakaldte hellige hvide stene» i Det kongel. norske videnskabs selskabs skrifter 1905. Enligt den senare förskrifva de sig från 3- och 400-talet e. K. Hvad Sverige beträffar vore en noggrann utredning af dessa stenar med fotografiskt illustrationsmaterial särdeles önskelig. Jag har härmed velat lämna ett litet bidrag.

N. E. H.

En metkrok af trä, ännu använd i Småland.

Under en resa sistlidne sommar i Södra Tjust, hvars hufvudsyfte var en undersökning af traktens sjöar, gjorde jag äfven förfrågningar hos fiskarebefolkningen angående fisket och fick därvid bl. a. höra talas om att krokar af trä ännu äro i bruk i trakten v. om Väster-vik, åtminstone i sjöarna Färgaren och Vågnaren i Törnesfalla och Gladhammars socknar. På platsen fick jag en modell gjord för tillfället och upplysningar om dess användning, och sedan har jag genom välvillig förmedling af stationsinspektör H. Hallén i Färhult fått några äkta krokar förfärdigade, af hvilka 8 st. nu äro öfversända till Nordiska Museet och där förvaras under n:r 126,339.

Utseendet framgår af bifogade figur. Som synes har kroken icke vanlig modern fiskkroksform, ej ens någon egentlig krokform, och den kallas af fiskarena ej heller krok, eller har åtminstone dessutom namnet »enklynna», hvilket förmodligen betyder helt enkelt